

8 Πανελλήνιο ΣΥΝΕΔΡΙΟ

Εκπαίδευση & Πολιτισμός
στον 21ο αιώνα

13-14 Μαΐου
2023

Συναισθηματικές Δεξιότητες Εκπαιδευτικών και Διαπολιτισμική Εκπαίδευση

Διαμαντίνα Παπαδοπούλου, tinapap1978@gmail.com
Μαρίκα Γουλοδήμου, mgoulodimou@gmail.com

Δομή Παρουσίασης

- Εισαγωγή
- Ενσυναίσθηση – Συναισθηματική διάσταση της ενσυναίσθησης
- Διαπολιτισμική επάρκεια – Στάσεις εκπαιδευτικών απέναντι στην ετερότητα (συναισθηματική διάσταση)
- Διαπολιτισμική ετοιμότητα – Διαπολιτισμική ευαισθητοποίηση (συναισθηματική διάσταση)
- Ο ρόλος του συναισθήματος και της κριτικής ενσυναίσθησης στη διαπολιτισμική εκπαίδευση
- Συμπεράσματα
- Ευχαριστίες
- Βιβλιογραφικές Αναφορές

Εισαγωγή

Εισαγωγή

Πολυπολιτισμικότητα

- Η πολυπολιτισμικότητα είναι διαχρονικό χαρακτηριστικό των ανθρώπινων κοινωνιών (Νικολάου, 2007).
- Σημαίνει συνύπαρξη διαφορετικών ταυτοτήτων (Γεωργογιάννης, 2009).
- Βασίζεται στις αρχές της ισότητας, της αλληλεγγύης και της κοινωνικής δικαιοσύνης (Modgil et al., 1997).

Διαπολιτισμικότητα

- Σημαίνει ουσιαστική αλληλεπίδραση ανάμεσα στις ανομοιογενείς πολιτισμικά κοινωνικές ομάδες.
- Είναι η επιθυμητή κατάσταση των σύγχρονων πολυπολιτισμικών κοινωνιών (Von Almen, 1988).

Διαπολιτισμική εκπαίδευση

- Καλύπτει την ανάγκη για αρμονική συνύπαρξη του ετερογενούς μαθητικού πληθυσμού και άρση των συνακόλουθων κοινωνικών ανισοτήτων στις πολυπολιτισμικές σχολικές τάξεις.
- Θεμελιώδεις αρχές της είναι:
 - η καλλιέργεια ενσυναίσθησης,
 - αλληλεγγύης,
 - σεβασμού στις πολιτισμικές διαφορές και
 - η απαλλαγή από τον εθνικιστικό τρόπο σκέψης (Essinger, 1991).

Οι εκπαιδευτικοί

Οφείλουν να καλλιεργήσουν συγκεκριμένες συναισθηματικές δεξιότητες, για να διαχειριστούν αποτελεσματικά τη μαθητική ετερογένεια:

- Ενσυναίσθηση – συναισθηματική ενσυναίσθηση.
- Διαπολιτισμική επάρκεια – θετικές στάσεις απέναντι στην ετερότητα.
- Διαπολιτισμική ετοιμότητα – διαπολιτισμική ευαισθητοποίηση.

Ενσυναίσθηση - Συναισθηματική διάσταση της ενσυναίσθησης

Ενσυναίσθηση - Συναισθηματική διάσταση της ενσυναίσθησης (1/2)

Ενσυναίσθηση

- Διαδικασία που υποστηρίζει τη συναισθηματική προσαρμογή και ανταπόκριση των ατόμων σε σύνθετες κοινωνικές περιστάσεις και επιτρέπει να κατανοήσουν τις σκέψεις, τις προθέσεις και τα κίνητρα των άλλων (Hoffmann, 2000; Rogers, 1957).
- Η βασική διάκριση της ενσυναίσθησης σε γνωστική και συναισθηματική αναφέρεται στον βαθμό που αυτή οδηγεί σε κατανόηση των γενεσιουργών αιτιών των συναισθημάτων των άλλων ή σε απλή μετάδοση και συντονισμό με τη συναισθηματική κατάσταση αυτών (Barrett-Lennard, 1981; Eisenberg & Miller, 1967).

Συναισθηματική ενσυναίσθηση

- Η συναισθηματική ενσυναίσθηση έχει νευροβιολογική βάση και ξεκινά με τη γέννηση του ανθρώπου ως μιμητισμός, που θεωρείται και ο βασικός μηχανισμός της (Hatfield, Cacioppo & Rapson, 1993; De Wall, 2008; Shamay - Tsoory, 2011).
- Πρόκειται για αυθόρμητο συντονισμό με τα στοιχεία της λεκτικής και μη λεκτικής επικοινωνίας, που εκλαμβάνονται ως συναισθηματικές ενδείξεις.
- Μια ακόμα βασική συνιστώσα της είναι η έννοια της συμπόνιας (sympathy) και του αλτρουϊσμού, που ωθεί τα άτομα να συμπάσχουν με τους άλλους και στην περίπτωση που υποφέρουν να τους βοηθήσουν (Davis, 1994; De Vignemont & Singer, 2006).
- Επίσης, η συναισθηματική ενσυναίσθηση ωθεί τα άτομα σε αγνή περιέργεια για τα βιώματα των άλλων, όσο ασαφή ή αβέβαια και αν είναι, διευκολύνοντας έτσι την κοινωνική αλληλεπίδραση και κατά συνέπεια την κοινωνική αποδοχή και συνοχή (Dyche & Zayas, 2001).

Ενσυναίσθηση – Συναισθηματική διάσταση της ενσυναίσθησης (2/2)

Αποτελεί βασική προϋπόθεση της κοινωνικής ευημερίας, γιατί:

- Επιτρέπει στα άτομα να συντονιστούν άμεσα και αυτόματα με τις συναισθηματικές καταστάσεις άλλων.
- Τα καθιστά ικανά μέσω του συναισθηματικού μοιράσματος (συντονισμού) να συνεργαστούν και να αναλάβουν δράση για την επίτευξη κοινών στόχων.
- Διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια κοινωνικής αλληλεγγύης· άλλωστε, τα άτομα τείνουν να εμπιστεύονται περισσότερο εκείνα με τα οποία έχουν αλληλεπιδράσει συναισθηματικά (Γκότοβος, 2002).

Εξυπηρετεί τις διαπολιτισμικές αρχές στην Εκπαίδευση, γιατί:

- Καλλιεργεί την αποδοχή, την αλληλεγγύη και τον σεβασμό της διαφορετικότητας.
- Οδηγεί στην εξάλειψη των ανισοτήτων, αλλά και του εθνικιστικού τρόπου σκέψης.
 - Ο μιμητισμός/συντονισμός με τα σημεία της λεκτικής και κυρίως της μη λεκτικής επικοινωνίας συνθέτουν ίσως τον πρωταρχικό δίαυλο επικοινωνίας ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς και όσους μαθητές δεν ομιλούν την κυρίαρχη γλώσσα.
 - Το συναισθηματικό μοίρασμα ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς και διαφοροποιημένους μαθητές σφυρηλατεί ισχυρούς δεσμούς μεταξύ τους, καλλιεργεί θετικό κλίμα στις σχολικές τάξεις και προωθεί την έννοια της αποδοχής, της συνεργασίας και της κοινωνικής αλληλεγγύης με στόχο την εξάλειψη των όποιων ανισοτήτων.
 - Ο ενσυναισθητικός εκπαιδευτικός, επιδεικνύοντας συμπόνια, θα εμπλέξει το σύνολο των μαθητών του σε δράσεις με στόχο την άρση της κοινωνικής ασυμμετρίας στις σχέσεις τους και τον περιορισμό των στερεοτυπικών αντιλήψεων και προκαταλήψεων.

Διαπολιτισμική επάρκεια – Στάσεις εκπαιδευτικών απέναντι στην ετερότητα (συναισθηματική διάσταση)

Διαπολιτισμική επάρκεια – Στάσεις εκπαιδευτικών απέναντι στην ετερότητα (1/2)

Διαπολιτισμική επάρκεια

- Γνώσεις, αποκτηθείσες κατά τις ακαδημαϊκές σπουδές ή από επιμορφώσεις, σχετικές με τη διαχείριση της πολυπολιτισμικότητας και το πολιτισμικό και γλωσσικό υπόβαθρο των εθνοπολιτισμικά άλλων μαθητών, ή τη διδακτική εμπειρία.
- Στάσεις και αντιλήψεις απέναντι στην πολυπολιτισμικότητα.
- Δεξιότητες, κοινωνικές και επικοινωνιακές, που καθιστούν τους εκπαιδευτικούς ανοικτούς και ευέλικτους σε νέες απόψεις και ικανούς να ανταποκρίνονται με θετικές σκέψεις και συναισθήματα στις αλληλεπιδράσεις τους με μαθητές γλωσσικά και πολιτισμικά διαφοροποιημένους (Barrett et al., 2014; Byram, Nichols & Stevens, 2001; Γεωργογιάννης, 2009; Deardorff, 2006).

Οι εκπαιδευτικοί με θετικές στάσεις απέναντι στην ετερότητα:

- Επικοινωνούν αποτελεσματικά με τους πολιτισμικά και γλωσσικά διαφοροποιημένους μαθητές.
- Επιδεικνύουν ιδιαίτερη φροντίδα για τη συναισθηματική και κοινωνική τους ανάπτυξη (Lim, 2017).
- Αναδεικνύουν και εμπλουτίζουν τις πολιτισμικές ταυτότητές τους (Γεωργογιάννης, 2009; Μήλιου, 2013).
- Διαμορφώνουν ασφαλές, φιλικό και θετικό μαθησιακό περιβάλλον (Chranioti & Arvanitis, 2018).

Διαπολιτισμική επάρκεια – Στάσεις εκπαιδευτικών απέναντι στην ετερότητα (2/2)

Εκπαιδευτικοί διαπολιτισμικά επαρκείς σε συναισθηματικό επίπεδο:

- Ασκούν κριτική και αναστοχάζονται το ιδεολογικό τους υπόβαθρο.
- Επιδεικνύουν διαπολιτισμικό σεβασμό.
- Εμφороούνται από αλληλεγγύη και ενσυναίσθηση για τις ιδιαιτερότητες και τις εμπειρίες των μειονοτικών μαθητών.
- Προάγουν την κοινωνική αποδοχή και την εξάλειψη του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και των κοινωνικών διακρίσεων (Γεωργογιάννης, 2009; Μήλιου, 2013).
- Χαρακτηρίζονται από ευελιξία και ανεκτικότητα σε ανοίκειες καταστάσεις.
- Διακρίνονται από πνευματική ευρύτητα.
- Συμβάλλουν σημαντικά στη διαμόρφωση θετικού κλίματος εντός των πολυπολιτισμικών σχολικών τάξεων.

- Επηρεάζουν καθοριστικά τη συναισθηματική, γνωστική και κοινωνική ανάπτυξη του συνόλου των μαθητών (Banks, 1991; McCorkle, 2020; Νικολάου, 2011).

Επομένως,

- Εκτός από τις γνωστικές είναι και οι συναισθηματικές δεξιότητες που καθορίζουν τον βαθμό της διαπολιτισμικής επάρκειας των εκπαιδευτικών.
- Η συγκρότηση της προσωπικότητας και οι στάσεις τους απέναντι στην (εθνο)πολιτισμική ετερότητα αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για την ποιότητα της διαχείρισης των πολυπολιτισμικών σχολικών τάξεων και του παρεχόμενου εκπαιδευτικού έργου.

Διαπολιτισμική ετοιμότητα - Διαπολιτισμική ευαισθητοποίηση (συναισθηματική διάσταση)

Διαπολιτισμική ετοιμότητα – Διαπολιτισμική ευαισθητοποίηση (1/2)

Διαπολιτισμική ετοιμότητα

- Ικανότητα για ορθή εκτίμηση των διαπολιτισμικών ερεθισμάτων των σύγχρονων σχολικών τάξεων – διαπολιτισμική ευαισθητοποίηση (Νικολάου, 2005).
- Προσπάθεια για περιορισμό των πολιτισμικών στερεοτύπων και ενίσχυση της επίδοσης των πολιτισμικά και γλωσσικά διαφοροποιημένων μαθητών (Αγγελίδης & Χατζησωτηρίου, 2013; Σούλης, 2008).
- Δεξιότητες, εμπειρικά προσκτώμενες γνώσεις, γνωστικές ικανότητες, στάσεις συνδεδεμένες με τον προσωπικό τρόπο σκέψης, την ενσυναίσθηση, την προσαρμοστικότητα ανάλογα με το πολιτισμικό πλαίσιο (Καρανικόλα, 2015).
- Αποτελεσματική αλληλεπίδραση και επικοινωνία σε πολιτισμικά διαφοροποιημένα περιβάλλοντα (Σέλλα-Μάζη, 2015; Σταυρίδου-Bausewein, 2010).

Οι διαπολιτισμικά ευαισθητοποιημένοι εκπαιδευτικοί:

- Διακρίνονται από ενσυναίσθηση, διευρυμένους πνευματικούς ορίζοντες, ικανότητες αυτοελέγχου, αυτορρύθμισης και υψηλό βαθμό αυτοεκτίμησης κατά την συναναστροφή τους σε πολιτισμικά διαφοροποιημένα περιβάλλοντα, γεγονός που τους καθιστά ικανούς και έτοιμους να προσεγγίζουν θετικά αλλοεθνείς μαθητές (Chen & Starosta, 2000; Deardorff, 2006; Yoo, Matsumoto & Leroux, 2006).
- Αποφεύγουν παρεξηγήσεις/επικρίσεις και διαχειρίζονται αποτελεσματικά ενδεχόμενες συγκρούσεις, που προκαλούνται στις πολιτισμικά διαφοροποιημένες τάξεις (Μάγος, 2005).
- Διεθνοποιούν το περιεχόμενο της διδασκαλίας.
- Συμβάλλουν στον περιορισμό των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων.
- Καλλιεργούν πνεύμα ανοιχτότητας στη σχολική κουλτούρα (Banks et al., 2001).

Διαπολιτισμική ετοιμότητα – Διαπολιτισμική ευαισθητοποίηση (2/2)

Εκπαιδευτικοί διαπολιτισμικά έτοιμοι σε συναισθηματικό επίπεδο:

- Επιστρατεύουν ποικίλες πτυχές της ενσυναίσθησης (πολιτισμική, φαντασιακή, συναισθηματική).
- Αντιμετωπίζουν εθνοσχετικιστικά την πολιτισμική ετερότητα επιδεικνύοντας διαπολιτισμικό σεβασμό και ανοχή στην ασάφεια της ετερότητας.
- Προσαρμόζουν κατάλληλα τη συμπεριφορά και τις διδακτικές τους μεθόδους με στόχο την ενσωμάτωση, τη συνεργασία και την αποδοχή της πολιτισμικής μαθητικής ετερότητας.
- Εξασφαλίζουν διαπολιτισμικότητα στις αλληλεπιδράσεις του συνόλου των μαθητών.

Επομένως, η διαπολιτισμική ετοιμότητα:

- Δεν αναφέρεται μόνο στη μετουσίωση της γνωστικής επάρκειας των εκπαιδευτικών σε καθημερινή διδακτική πράξη, αλλά στη γενικότερη συναισθηματική συγκρότηση και τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της προσωπικότητάς τους.
- Συμβάλλει στην αποτελεσματική διαχείριση της ετερότητας στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές τάξεις (Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2003).
- Αποτελεί απαραίτητο εφόδιο για τους σύγχρονους ενεργούς πολίτες, καθώς προωθεί την έννοια της παγκόσμιας πολιτειότητας (global citizenship)(Deardorff, 2006).

Ο ρόλος του συναισθήματος και της κριτικής ενσυναίσθησης στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση

Ο ρόλος του συναισθήματος και της κριτικής ενσυναίσθησης στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση (1/2)

Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Οι εκπαιδευτικοί παρατηρώντας τα σημεία της μη λεκτικής επικοινωνίας, αλλά και της γενικότερης συμπεριφοράς των μαθητών, προσεγγίζουν συναισθηματικά τους πολιτισμικά και γλωσσικά διαφοροποιημένους μαθητές, δημιουργώντας γέφυρες επικοινωνίας με αυτούς και θετικό κλίμα στις αλληλεπιδράσεις του συνόλου των μαθητών.

Πολιτισμική ενσυναίσθηση

Οι εκπαιδευτικοί κατανοώντας τα συναισθήματα και τα βιώματα των πολιτισμικά άλλων αποτρέπουν την πολιτισμική μεροληψία (Μαλικιώση-Λοΐζου, 2015).

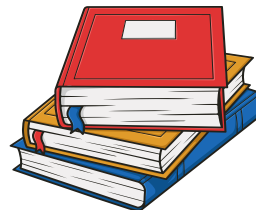
Επομένως,

Οι εκπαιδευτικοί συμπάσχουν μόνο νοητικά με τους πολιτισμικά άλλους μαθητές ελλείψει ανάλογων προσωπικών τους (ιδιαίτερα τραυματικών ενδεχομένως) εμπειριών.

Καθολικότητα - Σχετικισμός ανθρωπινων συναισθημάτων

- Ο **οικουμενισμός** πρεσβεύει ότι τα συναισθήματα είναι πανανθρώπινα και ανεπηρέαστα από πολιτισμικές καταβολές και κοινωνικό πλαίσιο.
- Ο **σχετικισμός** πρεσβεύει ότι τα συναισθήματα διαφοροποιούνται ως προς τον τρόπο που αυτά δημιουργούνται και εκφράζονται μέσα σε συγκεκριμένα πολιτισμικά περιβάλλοντα.
- Η **ενδιάμεση άποψη** πρεσβεύει ότι, αν και κάποια συναισθήματα είναι έμφυτα, κοινά και πανανθρώπινα, εντούτοις ακόμα κι αυτά διαφοροποιούνται πολιτισμικά ως προς την εκδήλωση και την έκφρασή τους.

(Brown, 1991; Heelas, 1986; Lutz, 1988; Μαλικιώση-Λοΐζου, 2015)

Ο ρόλος του συναισθήματος και της κριτικής ενσυναίσθησης στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση (2/2)

Ο ρόλος του συναισθήματος

- Οι εκπαιδευτικοί, στην προσπάθειά τους να προσεγγίσουν τους ευάλωτους μαθητές, επιστρατεύοντας ποικίλες διαστάσεις της ενσυναίσθησης νιώθουν απλώς οίκτο για αυτούς παραμένοντας ουσιαστικά προνομιούχοι παρατηρητές των ανισοτήτων της τάξης (Νικολάου, 2011), ή, τελικά νιώθοντας συμπόνια, επιδιώκουν την ανάληψη πρωτοβουλιών με στόχο την ανακούφιση και την άρση της κοινωνικής ασυμμετρίας (Zemprylas, 2013).
- Ο πόνος των ευάλωτων μαθητών, ως αποτέλεσμα ασυμμετρίας στις κοινωνικές σχέσεις, εσφαλμένα θεωρείται ότι ανακουφίζεται μέσω του οίκτου και της ενσυναισθητικής ταύτισης μαζί τους.
- Επί της ουσίας η καθημερινή απομάκρυνση εκπαιδευτικών και μαθητών από τις κοινωνικές ανισότητες του σχολικού περιβάλλοντος και η επιστροφή στην ασφάλεια του ιδιωτικού βίου εγείρει συναισθήματα οίκτου, καλλιεργεί παθητικότητα και αναστέλλει ενδεχόμενες αλτροιστικές διαθέσεις και δράσεις (Zemprylas, 2013).

Ο ρόλος της κριτικής ενσυναίσθησης

- Εκπαιδευτικοί και μαθητές, προκειμένου να υπερβούν το στάδιο της παθητικότητας προς όφελος των ευάλωτων ομάδων, οφείλουν να επιδείξουν και να καλλιεργήσουν κριτική ενσυναίσθηση προσεγγίζοντας συναισθηματικά το σύνολο των μαθητών τους, είτε αυτοί είναι περισσότερο είτε λιγότερο προνομιούχοι ή ευάλωτοι.
- Για να το επιτύχουν αυτό, χρειάζεται να στοχεύουν στην αναγνώριση των ποικίλων ανισοτήτων, που υφίστανται στις σχολικές τάξεις, ώστε να αναδειχθεί η κοινή ευαλωτότητα.
- Η συνειδητοποίηση ότι όλοι είμαστε ευάλωτοι, αλλά με διαφορετικό ο καθένας τρόπο, θα κινητοποιήσει το σύνολο των μαθητών για ανάληψη συμπονετικής δράσης με στόχο την εξάλειψη των προκαταλήψεων και της κοινωνικής ασυμμετρίας (Zemprylas, 2013).

Επομένως,

Η εκδήλωση κριτικής ενσυναίσθησης εφαρμόζει στην πράξη τις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, καθώς καλλιεργεί τον σεβασμό στην ετερότητα, ωθεί στην εκδήλωση έμπρακτης αλληλεγγύης και, ως εκ τούτου, περιορίζει στερεοτυπικές και εθνικιστικές αντιλήψεις σε βάρος ευάλωτων ομάδων του μαθητικού πληθυσμού.

Επίλογος – Συμπεράσματα

Συμπεράσματα

- Στην εποχή της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και της διεθνοποίησης της ανθρώπινης δραστηριότητας, είναι πλέον επιτακτική η ανάγκη για ουσιαστική ενσωμάτωση της διαπολιτισμικής συνιστώσας στην Εκπαίδευση.
- Στο πλαίσιο αυτό η αποτελεσματική διαχείριση των πολυπολιτισμικών τάξεων προϋποθέτει και ενεργοποιεί ποικίλες συναισθηματικές δεξιότητες στους εκπαιδευτικούς.
- Οι ενσυναισθητικοί και διαπολιτισμικά επαρκείς και έτοιμοι εκπαιδευτικοί έχουν πρωτίστως επίγνωση του πολιτισμικού τους κεφαλαίου, προσεγγίζουν θετικά τους πολιτισμικά άλλους και, όντας ευαισθητοποιημένοι σε θέματα διαπολιτισμικότητας, αφουγκράζονται τις συναισθηματικές ενδείξεις του συνόλου των μαθητών τους με στόχο τη γόνιμη αλληλεπίδραση, αλλά και την εμπλοκή τους στη διαπολιτισμική επικοινωνία και συνεργασία, προωθώντας ταυτόχρονα τη δημοκρατικότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη, τόσο στον μικρόκοσμο των σχολικών αιθουσών, όσο και στον μακρόκοσμο της κοινωνίας.

Ευχαριστίες

Στην παρούσα μελέτη συνέβαλε καθοριστικά ο κ. Γιαννάς Πρόδρομος, Καθηγητής Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σχέσεων του Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων της Σχολής Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενόγλωσσες αναφορές

- Banks, J. A. (1991). *Teaching Strategies for Ethnic Studies*. 5th ed. Boston MA: Allyn and Bacon.
- Banks, J. A., Cookson, P., Gay, G., Hawley, W. D., Jordan Irvine, J., Nieto, S., Ward Schofield, J., & Stephan, W. G. (2001). *Diversity within unity: Essential principles for teaching and learning in a multicultural society*. Seattle, WA: University of Washington, Center for Multicultural Education.
- Barrett-Lennard, G. T. (1981). The empathy cycle: Refinement of a nuclear concept. *Journal of Counseling Psychology*, 28, 91-99.
- Brown, D. E. (1991). *Human universals*. Philadelphia: Temple University Press.
- Byram, M. Nichols, A., & Stevens, D. (2001). *Developing intercultural competence in practice*. Clevedon: Multilingual Matters LTD.
- Chen, G. M., & Starosta, W. J. (2000). The Development and Validation of the Intercultural Sensitivity Scale. *86th Annual Meeting of National Communication Association*. 8-12 November 2000. Seattle, W.A.
- Chranioti, N., & Arvanitis, E. (2018). Teachers' intercultural sensitivity in Greek public schools. *Educational Journal of the University of Patras UNESCO Chair*, 5(2), 16-25.
- Davis, M. H. (1994). *Empathy: A social psychological approach*. Madison, WI: Brown & Benchmark.
- Deardorff, D. K. (2006). Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization. *Journal of Studies of International Education*, 10 (3), 241-266.
- De Vignemont, F., & Singer, T. (2006). The empathic brain: how, when and why? *Trends in Cognitive Sciences*, 10(10), 435-441.
- De Waal, F. (2008). Putting the Altruism back into Altruism: The Evolution of Empathy. *The Annual Review of Psychology*, 59(1), 259-300.
- Dyche, L., & Zayas, L. H. (2001). Cross-cultural empathy and training the contemporary psychotherapist. *Clinical Social Work Journal*, 29, 245-258.
- Eisenberg, N., & Miller, P. A. (1987). The Relation of Empathy to Prosocial and Related Behaviors. *Psychological Bulletin*, 101(1), 89-116.
- Essinger, H. (1991). Interkulturelle Erziehung in multikulturellen Gesellschaften. In H. Marburger (Hrsg.), *Schule in einer multikulturellen Gesellschaft. Ziele (3-18). Aufgaben und Wege interkultureller Erziehung*. Frankfurt a. M.
- Hatfield, E., Cacioppo, J. T., & Rapson, R. L. (1993). Emotional Contagion. *Current Directions in Psychological Science*, 2(3), 96-100.
- Heelas, P. (1986). Emotions talk across cultures. In R. Harré (Eds.), *The social construction of emotions* (pp. 234-266). Oxford: Blackwell.
- Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. New York: Cambridge University Press.
- Lim, E. (2017). *Impact of cultural experience on intercultural sensitivity and cultural intelligence for improving communication competence between Indians and Koreans* (Unpublished doctoral dissertation). Tilak Maharashtra Vidyapeeth, Pune.
- McCorkle, W. D. (2020). The Relationship Between Teachers' Grade Level and Views on Immigration and Immigrant Students. *Journal of Social Studies Education Research*, 11(1), 21-41.
- Rogers, C. R. (1957). The Necessary and Sufficient Conditions of Therapeutic Personality Change. *Journal of Consulting Psychology*, 21, 95-103.
- Shamay - Tsoory, S. G. (2011). The Neural bases for empathy. *The Neuroscientist*, 17(1), 18-24.
- Von Almen, R. (1988). Terminologie und Darstellung der Migrationen, der gesellschaftlichen Verhältnisse und der interkulturellen Beziehungen. In M. Borelli & G. Hoff (Hrs) (1988). *Interkulturelle Pädagogik im Internationalen Vergleich*. Göttingen: Wallstein Verlag, pp. 150-160.
- Yoo, S. H., Matsumoto, D., & Le Roux, J. A. (2006). The influence of emotion recognition and emotion regulation on intercultural adjustment. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(3), 354-363.
- Zembylas, M. (2013). The "Crisis of Pity" and the Radicalization of Solidarity: Toward Critical Pedagogies of Compassion. *Educational Studies*, 49(6), 504-521.

Ελληνόγλωσσες αναφορές

- Αγγελίδης, Π., & Χατζηρωτηρίου, Χ. (2013). Συμπεριληπτική Εκπαίδευση. *Δελτίο Εκπαιδευτικού Προβληματισμού και Επικοινωνίας*, 51, 10-14.
- Barret, M., Byram, M., Lázár, I., Mompoint-Gaillard, P., & Philiprou, S. (2017). Αναπτύσσοντας τη διαπολιτισμική ικανότητα μέσω της εκπαίδευσης- Σειρά Pestalozzi του Συμβουλίου της Ευρώπης, No.3 (μτφ. Α.-Μ. Παναγιωτίδου, Β. Κοζιώρη, Θ. Σαββίδης, Κ. Πετρινίδου, Μ. Γιαχουντή, Σ. Κίτσου, & Φ. Βενέτη). Στρασβούργο: Συμβούλιο της Ευρώπης (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 2014).
- Γεωργγιάννης, Π. (2009). *Εκπαιδευτική, Διαπολιτισμική Επάρκεια και Ετοιμότητα των Εκπαιδευτικών Α/βάθμιας και Β/βάθμιας Εκπαίδευσης. Βηματισμοί για μια αλλαγή στην εκπαίδευση*. Πάτρα: Αυτοέκδοση.
- Γκότοβος, Α. Ε. (2002). *Εκπαίδευση και ετερότητα, Ζητήματα διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Καρανικόλα, Ζ. (2015). *Η διαχείριση της πολιτισμικής ετερότητας με βάση το διεθνές και το ελληνικό Νομικό Πλαίσιο. Διαπολιτισμική Ευαισθησία και Ικανότητα των Εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Αιτωλοακαρνανίας* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή). Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα.
- Μάγος, Κ. (2005). Προσεγγίζοντας τον Άλλο: Εκπαίδευση Ενηλίκων και διαπολιτισμική ικανότητα. Στο Θ. Καραλής, Σ. Παπαδάκης & Ι. Φραγκούλης (Επιμ.), *Πρακτικά 2ου Διεθνούς Συνεδρίου, Εκπαίδευση Ενηλίκων και Κοινωνικές Δεξιότητες* (σσ. 199-208). Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Έρευνας Φυσικών Επιστημών «Δημόκριτος».
- Μαλικιώση-Λοΐζου, Μ. (2015). Η πολυπολιτισμική διάσταση της ενσυναίσθησης. *Ψυχολογία: Το Περιοδικό της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας*, 15(1), 1-15.
- Μήλιου, Ο. (2013). Η ευαισθητοποίηση των δασκάλων απέναντι στην πολιτισμική ετερότητα: θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, (56), 83-99.
- Modgil, S., Verma, G., Mallick, K., & Modgil, C. (1997). *Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νικολάου, Γ. (2005). *Διαπολιτισμική διδακτική, το νέο περιβάλλον. Βασικές αρχές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νικολάου, Γ. (2007). Ετερότητα και Διαπολιτισμική Εκπαίδευση μέσα από το πρίσμα της κριτικής θεωρίας: Το σχολείο της ένταξης. *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση*, 9.
- Νικολάου, Γ. (2011). *Διαπολιτισμική Διδακτική: Το νέο περιβάλλον-Βασικές αρχές*. Αθήνα: Πεδίο.
- Παλαιολόγου, Ν., & Ευαγγέλου, Ο. (2003). *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική: Εκπαιδευτικές, Διδακτικές και Ψυχολογικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Ατραπός.
- Σέλλα-Μάζη, Ε. (2015). Η Διγλωσσία στην Ελλάδα. Στο Ε. Σκούρτου & Β. Κούρτη-Καζούλλη, *Διγλωσσία και Διδασκαλία της Ελληνικής ως Δεύτερης Γλώσσας*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Σούλης, Σ. (2008). *Ένα σχολείο για Όλους*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σταυρίδου-Bausewein, Γ. (2015). *Η ανάπτυξη της διαπολιτισμικής δεξιότητας στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών: ένα εκπαιδευτικό πακέτο για την εκπαίδευση και την επιμόρφωση των δασκάλων* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή). Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα.

